

Κώστα Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ, *Ἡ ποίηση - ἡ γλῶσσα - Ἡ κριτική συνείδηση*. Ἀθήνα, Οἱ ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1993, σσ. 206.

Τὸ βιβλίο τοῦ Κώστα Π. Μιχαηλίδη «Ἡ ποίηση - Ἡ γλῶσσα - Ἡ κριτική συνείδηση» ποὺ ἐξεδόθη τὸν μῆνα Ἰούλιο τοῦ 1993 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικό οἶκο «Οἱ ἐκδόσεις τῶν Φίλων» περιλαμβάνει ἓνα σύνολο δοκιμίων τὰ ὅποια κατανέμονται σὲ τρεῖς θεματικές ἐνότητες· α) ἡ Ποίηση β) ἡ Γλῶσσα καὶ γ) ἡ κριτική συνείδηση. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν λόγῳ δοκιμίων πρωτοδημοσιεύτηκαν στὰ περιοδικὰ «Εὐθύνη», «Νέα Ἑστία» καὶ στὴν ἐφημερίδα «Καθημερινή» κατὰ τὰ ἔτη 1987-1990. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀσχολεῖται μὲ θέματα γλώσσας, τέχνης καὶ ἐρμηνευτικῆς, ἀφοῦ ἔχει ἤδη ἐμπλουτίσει τὴν ἐλληνική βιβλιογραφία μὲ τὰ βιβλία του «Ἡ γλῶσσα καὶ τὸ νόημά της», (Λευκωσία, 1976) καὶ «Εἰσαγωγή στὴν ἐρμηνευτική» (Λευκωσία, 1984). Ἰδιαιτέρως τὸ τελευταῖο τοῦτο σύγγραμμα δείχνει καὶ τὴν ὥριμότητα τοῦ Κ. Μιχαηλίδη ὡς διανοοῦμένου ποὺ παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὶς ἀντιπροσωπευτικές κινήσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία.

Πάντοτε, ἓνα βιβλίο γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴ γλῶσσα ἀλλὰ καὶ τὴ συνείδηση, τὴν κριτική καὶ τὴν ὀριακή, προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ὅταν κατορθώνει νὰ καθίσταται συμβολὴ στὴν οἰκείωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν κόσμο καὶ ὅταν τέμνει τὰ πράγματα μὲ λόγον ποὺ εἶναι συνάμα ἐπιστημονικὸς καὶ γοητευτικός. Τὰ δοκίμια τῆς α' ἐνότητος εἰσάγουν τὸν ἀναγνώστη στὰ μυστήρια τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο, κατὰ τινὰ τρόπον, ἀπὸ τὸν δημιουργό του. Ἡ ποίηση κατὰ τὸν συγγραφέα εἶναι ἓνα πνευματικὸ ὄρθωμα ποὺ ἀποκρυπτογραφεῖ τὸ δυσανάγνωστο κείμενο ποὺ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μας, φωτίζοντας τὸ πρωτογενὲς ποὺ οἰκεῖ ἐντὸς μας ὡς θησαυρὸς ἀδαπάνητος. Ὁ ὑψηλὸς ποιητικὸς λόγος συνιστᾷ μιὰ ἐνδοσκοπικὴ αὐτοβιογραφικὴ ἀνάγνωση ποὺ ἀρθρώνει τὸ ἀνάρθρωτο καὶ διαμορφώνει ἓναν νέο κόσμο μὲ ὕλη τὴ γλῶσσα καὶ τεχνικὸ μέσο τὴν εἰκόνα, ὥστε τὰ πράγματα νὰ λαμβάνουν μιὰ μορφή ποὺ ποτὲ δὲν ὑποψιάστηκαν πὼς ἔχουν, ἀναγόμενα στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄνειρου καὶ τῆς μαγείας. Ὁ Κ. Μιχαηλίδης μελετητὴς τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς σύγχρονης αἰσθητικῆς γνωρίζει νὰ ἀνευρίσκει τὴν αἰσθητικὴ ἀλήθεια τοῦ πάθους τοῦ Οἰδίποδος καὶ τῆς περιπέτειας τοῦ Φάουστ, ὅπως γνωρίζει ν' ἀποκαλύπτει τὸ παράδοξο τῆς πλατωνικῆς ἀπόψεως περὶ τέχνης καὶ τὸ μυστήριο τῆς πλωτικῆς αἰσθητικῆς ὅπου τὸ ἀμήχανον κάλλος τοῦ ἐνὸς συγκεκριμένοποιεῖται στὰ πολλὰ. Ἡ ἀλήθεια τῆς τέχνης καθίσταται τοιοῦτοτρόπως παρούσα καὶ ταυτοχρόνως ἀπούσα. Καὶ μιὰ σύγχρονη περὶ αἰσθητικῆς ἀντίληψη ἐκπροσωπούμενη ἀπὸ τὸν Adorno δὲν κάνει τίποτε ἄλλο, παρὰ προχωρώντας ἓνα

βῆμα νὰ παρομοιάσει τὰ ἔργα τέχνης μὲ αἰνίγματα τὰ ὅποια ἀποκρύπτουν τὴν ἀλήθεια. Μὲ βασικὸ ἄξονα τὴν ποίηση ὁ συγγραφεὺς ἐπεκτείνεται καὶ διατυπώνει τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς τέχνης γενικῶς, μὲ λόγους ποὺ τέρπει καὶ ὁ ὁποῖος συσχετίζει, ὅχι ἀσφαλῶς γιὰ πρώτη φορά, τὴν τέχνη μὲ τὴ γιορτὴ καὶ μὲ τὸ παιγνίδι. Γιατί, γιορτὴ καὶ τέχνη ἀθανατίζουν ὅ,τι εἶναι θνητὸ ἐνῶ ἡ τέχνη συνιστᾷ ἓνα ἐορταστικὸ παιγνίδι μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἡ συνείδηση ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο χῶρο ἀνάγεται στὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου τοῦ ἔργου τέχνης· ἀπὸ τὸ πεπερασμένο στὸ αἰώνιο. Ἡ α' ἐνότης συμπληρώνεται μὲ μιὰ σύντομη προσέγγιση τῆς αἰσθητικῆς τοῦ μεταμοντερνισμοῦ καὶ μὲ μιὰ ἀνάλυση τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ μοντέρνου. Ἡ δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν δοκιμῶν αὐτῶν δεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔχοντας ἀφομοιωμένες γνώσεις γιὰ τὰ θέματα ποὺ ἀναπτύσσει κατορθώνει νὰ δώσει προσωπικὸ ὕφος καὶ κριτικὸ τόνο στὶς ἀναλύσεις του.

Ἡ β' ἐνότης δοκιμῶν ἀφορᾷ στὴ γλῶσσα. Κι ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς δείχνει ὅτι ἔχει ἀσχοληθεῖ πολὺ μὲ τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος ὑποστηρίζεται ὅτι συνίσταται στὴ συμπλοκὴ καὶ τὴ διάσταση τῶν ὄντων μέσα στὸν λόγο καὶ στὴ φανέρωση τοῦ κόσμου ὡς τάξεως πραγματοποιουμένης ὡς παρουσίας, ὡς ἐπικοινωνίας καὶ ὡς ἐκφράσεως. Ἡ γλῶσσα κατὰ τὸν συγγραφέα δὲν παρέχει σύμβολα τῶν ὄντων ἀλλὰ εἶναι τὰ ἴδια τὰ ὄντα. Οἱ λέξεις διατυπούμενες ἀποτελοῦν γιὰ τὴ συνείδηση πεδία ἀναμετρήσεως, ἀμφισβητήσεως καὶ ἐρμηνείας. Ἡ γλῶσσα ἐξάλλου εἶναι μῦθος —καὶ ὁ μῦθος γλῶσσα, ἡ ὁποία ἔχει τὴ δική της δυναμικὴ ποὺ τῆς ἐπιτρέπει νὰ κινεῖται καὶ νὰ μεταμορφώνεται. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς μεταμορφωσιακῆς αὐτῆς διαδικασίας ἡ γλῶσσα χρησιμοποιεῖ τὴ μεταφορὰ ἢ ὁποία ὀφείλει τὴ δύναμή της στὴν εἰκόνα καὶ χρησιμοποιεῖται μὲ μοναδικὴ ἐπιτυχία στὴν ποίηση. Ὡς ἐκ τῆς δυνάμεώς της ἡ γλῶσσα μπορεῖ ν' ἀντιλαμβάνεται τὸν ρόλο της ὡς μιὰ κλήση πρὸς τὴν ἀλήθεια ἢ μπορεῖ νὰ γίνεται μέσο βίας καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῶν συνειδήσεων. Ἡ σειρά τῶν δοκιμῶν τῆς β' ἐνότητος ἐμφανίζει μιὰ ἐσωτερικὴ ἀλληλουχία ποὺ ἐπιτρέπει στὸν ἀναγνώστη νὰ πληροφορηθεῖ ἐφ' ὅλου σχεδὸν τοῦ φάσματος τῶν προβλημάτων τῆς γλώσσας. Τὰ τελευταῖα δοκίμια τῆς ἐνότητος αὐτῆς ἀναφέρονται στὶς περιπέτειες τῆς ἀναγνώσεως ἐνὸς κειμένου καὶ στὴ σχέση μεταξὺ λόγου καὶ σιωπῆς. Ὁ Κ. Μιχαηλίδης, μελετητὴς τῆς προσωκρατικῆς διανοήσεως, ἀναλύοντας τὴν «παλίντροπον ἁρμονίαν» τοῦ Ἡρακλείτου προσπαθεῖ νὰ καταδείξει τὶς προοπτικὲς καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ροὴ νοημάτων ἐνὸς κειμένου καὶ τὶς ἐκφραστικὲς δυνατότητες τῆς σιωπῆς, τῆς πρὶν καὶ μετὰ τὸν λόγο.

Ἡ τρίτη καὶ μακρότερη ἐνότης τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μιχαηλίδη ἀφορᾷ σὲ δοκίμια ποὺ ἔχουν ὡς ἐπίκεντρο τὴν Κριτικὴ συνείδηση, ἢ ὁποία, ἔχοντας καὶ μὴ ἔχοντας ὅρια, ὡς ἰδεολογικὰ χειραφετημένος λόγος μάχεται γιὰ τὴν

έξασφάλιση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀνοικτή. Πέρα ἀπὸ τὶς ἰδεολογίες, οἱ ἰδέες ὡς ἰδεατὲς ἀρχὲς μποροῦν νὰ θεμελιώσουν ἕναν κόσμο ἀλήθειας καὶ δικαιοσύνης, ἰδιαίτερα σήμερα, πράγμα ποὺ προσλαμβάνει ἰδιαίτερη ἀξία ὅπου ἡ ἀπαξία λατρεύεται καὶ προσκυνεῖται ὡς ἀξία. Ὁ θεωρητικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος κατὰ τὰ πλατωνικὰ καὶ τὰ ἀριστοτελικὰ πρότυπα συνιστοῦν μιὰ σχεδία βίου γιὰ κάθε συνείδηση ποὺ ζεῖ σήμερα στὸν δύσκολο καιρὸ. Τὰ δοκίμια τῆς ἐνότητος αὐτῆς ἀποπειρῶνται μὲ λόγο πειστικὸ καὶ μὲ λόγο ποὺ τέρπει νὰ δώσουν ἕνα πρότυπο, ἀνοικτὸ κι ὄχι κλειστὸ, ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς θεμελιωμένο, κυρίως, στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση μὲ τὶς ἡρακλείτειες καὶ τὶς παρμενίδειες συντεταγμένες της. Τὸ σωκρατικὸ πρότυπο καὶ ἡ σωκρατικὴ ἐπιλογή μὲ τὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ τους προσφέρονται καὶ σήμερα ὡς δυνάμεις ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ πολιτικά. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ συγγραφεύς, ἡ βούληση γιὰ τὴν ἀλήθεια μπορεῖ νὰ καταστεῖ ἰσχυρότερη ἀπὸ τὴ βούληση γιὰ δύναμη καὶ ἐπιβολή. Καὶ ὁ λόγος ὁ πάνω ἀπὸ τοὺς μερικὸς λόγους δὲν εἶναι τὸ καρτεσιανὸ *cogito οὐτε* ὁ λόγος τοῦ Hegel οὐτε ὁ λόγος τῆς μαρξικῆς διαλεκτικῆς ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ στὴν ἐλληνικὴ ἐκδοχὴ του εἶναι ὁρος κοινωνίας καὶ μεθεκτικῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν ὄντων, κοινωνίας ἢ ὁποία ἐρείδεται ἐπὶ τῆς φιλίας, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Σ' ἕναν κόσμο παρατεταμένης συγχύσεως καὶ ἐκφραλισμοῦ τῶν πάντων τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Μιχαηλίδη μὲ τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τῆς γραφῆς του, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ μαρτυρία γνήσιου φιλοσοφικοῦ νεοελληνικοῦ λόγου, ὑπενθυμίζει στὴ συνείδηση τὴν εὐθύνη της νὰ σώζει τὸ γίγνεσθαι μέσα στὸ εἶναι.

Ἀνδρέας ΜΑΝΟΣ

Γεωργίου Χ. ΚΟΥΜΑΚΗ, *Σύγχρονα προβλήματα καὶ παιδεία Ι. Προσανατολισμὸς τῶν νεότερων συνειδήσεων*, Ἀθήνα, 1993, 232 σσ., τιμὴ 3000 δρχ.

Στὸν πρῶτο αὐτὸν τόμο ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ προβλήματα καὶ διατυπώνει ὁρισμένες ἀρχές, πρὸς τὶς ὁποῖες ὀφείλει νὰ τείνει ἡ ἐκπαίδευση τῶν νέων. Ἐπιχειρεῖ δηλαδὴ καταγραφὴ καὶ ἐρμηνεία τῆς ὑφιστάμενης πραγματικότητας, ὥστε νὰ ταυτιστεῖ ἡ διατύπωση τῶν προοπτικῶν καὶ τῶν προϋποθέσεων προσανατολισμοῦ τῶν νέων πρὸς τὶς ἀξίες καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ βιβλίο περιλαμβάνει πέντε θεματικὲς ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὸν ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς

